

Αντώνης Λιάκος
Νέα Εστία, τχ. 1844 (Μάιος 2011) 856-861

**Στις εξόδιες ακολουθίες
Το παρελθόν χωρίς αφήγημα**

*Όταν η γλώσσα δεν κάνει άλλο παρά να υπηρετεί τον
Λόγο καταστρέφει την πάμφωτη αταξία των πραγμάτων·
Κι αυτά την εκδικούνται θάβοντάς την στην αιθάλη τους.*

Έκτωρ Κακναβάτος

Νομίζω πως πολλοί και πολλές της ηλικίας μου θα καταλήξουν μαζί μου στη διαπίστωση πως στα τελευταία χρόνια, οι δημόσιες τελετές που συμμετέχουμε και συναντούμε κόσμο, δεν είναι ούτε γάμοι, ούτε βαφτίσια, ούτε ακόμη πολιτικές επέτειοι και συγκεντρώσεις. Είναι κηδείες. Κηδείες ανδρών και γυναικών με τους οποίους και τις οποίες σχετιστήκαμε κάποτε στη ζωή μας, συνήθως στα νεανικά μας χρόνια, όταν η πολιτική στράτευση ήταν σχεδόν καθολική. Κηδείες παλιών συντρόφων και συντροφισσών. Κάτι τέτοιες στιγμές ανάμεσα στο πλήθος στα προαύλια των κοιμητηρίων και στον καφέ της παρηγοριάς, αντικρίζει κανείς το παρελθόν του, το δικό του και των άλλων, να στέκεται μπροστά του και να του δίνει το χέρι. Δεν είναι το οικείο παρελθόν, αυτό που διηγείσαι ως ιστορία σου, δεν το συναντάς με μια σειρά, να έρχεται με τάξη από τα νεανικά ως τα πρόσφατα χρόνια σου. Το συναντάς με τη μορφή προσώπων που φτάνουν από διάφορες εποχές, και φάσεις της ζωής σου. Άλλωστε κάθε μια συνδέεται, λίγο πολύ, με άλλες παρέες και διαφορετικά περιβάλλοντα. Οι συμμαθητές και οι συμμαθήτριες από το γυμνάσιο και το φροντιστήριο, οι παρέες από το πανεπιστήμιο και τα μεταπτυχιακά, από το διάστημα που έζησες στο εξωτερικό, από τα επαγγελματικά περιβάλλοντα που άλλαξες, από τις ερωτικές σχέσεις μέσα από τις οποίες μεγάλωσες χωρίς να ωριμάσεις, και βέβαια από τις πολιτικές οργανώσεις που πέρασες, από τις διασπάσεις τους, από τις μεταμορφώσεις τους, από τις δικές σου διαδρομές ανάμεσά τους. Αν τυχόν είσαι δάσκαλος, μπορείς να συναντήσεις ηλικίες που με έκπληξη θα ακούσεις πως υπήρξαν κάποτε μαθητές σου. Μερικούς από αυτούς που συναντάς, δεν θα τους θυμάσαι καθόλου, έχουν σβηστεί τα ίχνη τους από τη μνήμη σου, κι ούτε θα επανακτηθούν ακόμη κι αν σου θυμίσουν το που και πότε, στιγμές και επεισόδια δηλαδή από το ίδιο το δικό σου παρελθόν. Από άλλους κάτι θα σου θυμίζει αμυδρά η φωνή τους, ή θα διακρίνεις μια σκιά από γνώριμο ύφος μέσα από τις αλλαγές που επέφερε ο χρόνος στο πρόσωπο και στο σουλούπι. Όλα αυτά τα πρόσωπα κουβαλούν και σου αφήνουν ένα κομμάτι από τα παρελθόντα σου, αλλά όχι από ένα ενιαίο παρελθόν πλεγμένο σαν μίσχος γύρω από ένα μέτρο δεκαετιών. Ξαφνικά καταλαβαίνεις ότι αυτά τα παρελθόντα δεν είναι σχήμα λόγου, δεν είναι ένα διαρκές παρόν που το μετράς με τις ατζέντες που βάζεις τη μια δίπλα στην άλλη στο συρτάρι του γραφείου σου, αλλά είναι παρελθόντα διαφορετικά, σχεδόν ξένα, απωθημένα ή μισοξεχασμένα, όπως τα άλλοτε οικεία πρόσωπα που δύσκολα γνωρίζεις τώρα. Ένα

παρελθόν που έχει παράγει ήδη διαφορετικές πραγματικότητες και αποτελέσματα από αυτά που ξέρεις, ιστορίες ολόκληρες που αγνοείς. Καταλαβαίνεις λοιπόν ότι η ιστορία σου δεν είναι μόνο αυτή που σε εμπεριέχει και γνωρίζεις, αλλά και άλλες που αγνοείς.

Η ετερότητα του χρόνου είναι χειροπιαστή, και κυρίως τη νιώθεις στο στομάχι σου. Τα πρόσωπα που βλέπεις δεν διακρίνονται στα γνωστά από τα άγνωστα. Εκτός από εκείνα τα λίγα που συναντάς κάθε τόσο, όλα τα υπόλοιπα κυμαίνονται ανάμεσα στις δυο άκρες, κι αυτό το καταλαβαίνεις από το χρόνο που χρειάζεται για να τα αναγνωρίσεις, ενδεχομένως από τις βοηθητικές ερωτήσεις στο διπλανό σου. Από το *‘ποιος είναι αυτός, κάπου τον ξέρω’*, έως *‘τον ξέρω αλλά πώς τον λένε;’* Εκείνο όμως που σου έρχεται πρώτο είναι όχι η απορία του νου, αλλά η συναισθηματική διάθεση: αποστροφή ή τρυφερότητα, απειλή ή νοσταλγία, ενοχές ή διεκδίκηση δικαίωσης. Τα συναισθήματα προπορεύονται από την ταύτιση, από την πληροφορία του ποιος είναι ποιος και σε ποιο παρελθόν αντιστοιχεί. Το παρελθόν δεν έρχεται στο παρόν ως πληροφορία αλλά και ως συναίσθημα, και συνήθως η πληροφορία αντλείται από το πηγάδι της μνήμης γιατί γαντζώνεται πάνω στο συναίσθημα. Συνήθως δύσκολα συναισθήματα σήμερα που έλκουν την καταγωγή τους από καταστάσεις δύσκολες τότε. Φιλίες και έρωτες που έγιναν έχθρες για να γίνουν αμηχανίες τώρα, διαφοροποιήσεις που δημιούργησαν αποστάσεις, τοτινές έχθρες που σήμερα ούτε τις καταλαβαίνεις ούτε τις δικαιολογείς. Δεν υπάρχει παρελθόν αδιάφορο, που το περιεχόμενό του να είναι μόνο εικόνες, επεισόδια και πληροφορίες. Έχει ενοχές, ανεκπλήρωτα, οργή, προδοσίες φιλίας, αχαριστίες, νοσταλγία. Άλγος. Κι ακόμη τα καλά και τα κακά συναισθήματα σπανίως βρίσκονται σε σχέση αμοιβαιότητας και ανταποδοτικότητας. Εκεί που εσύ τείνεις το χέρι σου και είσαι έτοιμος να ασπασθείς τον άλλο, νιώθεις την αντίσταση και την απώθηση, ή το πικρό ύφος κάτω από το ευγενικό χαμόγελο. Εκεί που τείνεις διστακτικά το χέρι σου, ανταποκρίνονται με σφιχτό αγκάλιασμα. Με το παρελθόν δεν αισθάνεσαι καλά παρά στο βαθμό που έχεις λόγο επ’ αυτού, που θεωρείς πως το ελέγχεις. Το άγνωστο παρελθόν είναι πάντα απειλή.

Κι όλα τούτα δεν είναι μόνο ιδιωτικά, είναι και ιδιωτικά και δημόσια. Γιατί σε μεγάλο βαθμό πρόκειται για δημόσια παρελθόντα, με πράξεις που μπορεί να μην ήταν οι πρωταγωνιστικές, ωστόσο συγκρότησαν την ιστορία μιας εποχής. Διαφέρουν όμως από την ιστορία των ιστορικών ή από τη δημόσια εκδοχή της ιστορίας, γιατί δεν υπακούν στην χρονική τάξη, στις περιοδολογήσεις τους, στις αξιολογήσεις και στις ερμηνείες τους. Αυτές τις αναντιστοιχίες τις βλέπεις άλλωστε έκδηλα, όταν η μνήμη των προσώπων δεν συμπίπτει με τη μορφή τους. Ηρωικές μορφές της δικτατορίας, ωραίοι έφηβοι τότε, ηττημένοι ηλικιωμένοι με τρομαγμένο ύφος σήμερα. Ακόμη και σ’ αυτούς που προσπαθούν να διατηρήσουν την ιστορική τους εικόνα, διακρίνεις μια καθήλωση, μερικές φορές εμμονή, που αντί να δημιουργεί συνάφεια με το παρελθόν μάλλον την αναιρεί, υπονομεύοντας ακόμη και την εικόνα που μπορεί να έχεις διατηρήσει για ότι νομίζεις πως ήταν αυτό το παρελθόν. Μάτια που επαιτούν την αναγνώριση του προσώπου. Ο χρόνος είναι αμείλικτος και πολυμήχανος στο να μην αφήνει τίποτε ίδιο, ό,τι και να σκαρφιστείς, ό,τι και να κάνεις.

Οι κηδείες είναι μια διάβαση από την επικράτεια της ζωής στην επικράτεια του θανάτου. Πρωταγωνιστής είναι ο νεκρός, και όσοι συγκεντρώνονται για να τιμήσουν το ξόδι του, τον θυμούνται εφ’ όλης της ύλης, για τη ζωή του συνολικά. Γι αυτό καταφθάνουν άνθρωποι από διαφορετικές γωνιές του χάρτη του παρελθόντος. Οι επικήδειοι, οι νεκρολογίες ή τα σημειώματα στον τύπο λένε την ιστορία του μακαρίτη ή

της μακαρίτισσας, τη βάζουν σε μια σειρά, προσπαθούν να της αποδώσουν νόημα, την εξωραΐζουν κιόλας. Η πραγματικότητα των κηδειών είναι αυτή, αλλά είναι, ωστόσο, και διαφορετική. Είναι δημόσιες συναντήσεις όπου εκείνο που πρωταγωνιστεί είναι το παρελθόν. Το παρελθόν με τη μορφή του καθενός που συμμετέχει. Όπου το παρόν είναι ο καθένας και κανένας. Αυτό το παρελθόν δεν έχει σχήμα. Οι κηδείες είναι μια μορφή σχέσης με το παρελθόν, μια από τις πολλές μορφές σχέσεων με το παρελθόν, όπως είναι η ιστοριογραφία, το αρχείο, οι αναμνήσεις, ο μύθος, το μνημείο, οι επετειακές τελετές, η ψυχανάλυση, η τέχνη –στις διαφορετικές της εκδοχές. Ένας από τους πολλούς τρόπους που ο καθένας και η κάθε μία έρχεται σε σχέση με το παρελθόν, όπως είναι το κουτί με τις φωτογραφίες, οι φάκελοι με τα πιστοποιητικά, τις βεβαιώσεις, και τα συμβόλαια που κρατήσαμε, ο κατάλογος με τα κείμενά μας, οι δέσμες της παλιάς αλληλογραφίας, τα χάρτινα ή τα ηλεκτρονικά αρχεία που τυχόν διασώσαμε. Αν όμως έχει μια ιδιαιτερότητα αυτή η συνάντηση με το παρελθόν στις κηδείες, είναι γιατί συναντιόμαστε χωρίς τη μεσολάβηση μιας ιστορίας που χτενίζει, τακτοποιεί, ιεραρχεί και φωτοσκιάζει τα πράγματα. Συναντάμε ένα παρελθόν χωρίς αφήγημα.

Εδώ, στη φράση «ένα παρελθόν χωρίς αφήγημα», το κείμενο αυτό θα μπορούσε να περατωθεί. Αλλά γιατί να κλείσουμε με μια φράση που περιέχει μια έλλειψη, γιατί να υπονοούμε ότι το παρελθόν θα πρέπει να έχει αφήγημα, ώστε να επισημάνουμε εδώ την απουσία του; Η απορία αυτή μας προκαλεί να ψάξουμε τους πολιτισμικούς περιορισμούς μας. Στο μυαλό μας, στις νοοτροπίες, μας υπάρχει μια αντίληψη χρόνου, μια πρωτοκαθεδρία της ιστορίας ως τρόπου σκέψης του παρελθόντος που λέει ότι το παρελθόν δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό παρά αν βασίζεται σε μια γραμμική αντίληψη του χρόνου που συγκεκριμενοποιείται μέσω της αφήγησης που ρέει σαν το νερό στο αυλάκι που έχει χαράξει αυτός ο χρόνος. Έχει δημιουργηθεί δηλαδή μια έννοια χρόνου και ιστορίας η οποία μας επιβάλλει κατηγορίες και τρόπους μέσα από τους οποίους βλέπουμε το παρελθόν. Πόσο αποκλειστική όμως είναι αυτή η σχέση; Εμπειρίες όμως όπως αυτή στην οποία αναφερθήκαμε εδώ, μας δείχνουν πως το παρελθόν μπορεί να υπάρξει και υπάρχει χωρίς αφήγημα, χωρίς καν να θέτει την αναγκαιότητα του αφηγήματος. Μας δείχνουν ακόμη ότι αυτή τη διαπίστωση μπορούμε να την κάνουμε και στην καθημερινή ζωή, η οποία έχει βαθιά διηθηθεί από τα διανοητικά πρότυπα της ιστορικότητας. Υπάρχουν δηλαδή δυνατότητες, αρχιμήδειοι τόποι, που μας επιτρέπουν να παρατηρήσουμε αυτήν την ιστορικότητα απ' έξω και από απόσταση, ως μια από τις μεταφορές με τις οποίες αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν.

Ο χρόνος δεν κυλά σε μια κοίτη, προς μια κατεύθυνση, με τρόπο αναμενόμενο. Για την ακρίβεια η μεταφορά του χρόνου ως ροής, δεν περιλαμβάνει τα σταματήματα, τα κενά, τις συστροφές, τις εξαφανίσεις σε υπόγεια ρεύματα και τις ξαφνικές επανεμφανίσεις, τις επιταχύνσεις ή επιβραδύνσεις, τα λιμνάσματα και τα αδιέξοδα. Η μεταφορά του χρόνου ως ροής, πάνω στην οποία βασίζεται η ιστοριογραφία, αντικειμενοποιεί το χρόνο, τον βλέπει σε μια διάσταση, περιορίζει τις σχέσεις του με το υποκείμενο, δεν αφήνει να φανεί η ταραχή και το τυχαίο, ενίοτε τα τυφλά σημεία. Το παρελθόν λοιπόν ούτε αφηγείται, ούτε σιωπά. Βρίσκεται σε ανταγωνιστική σχέση μαζί μας, την οποία προσπαθούμε να υποτάξουμε και να την ελέγξουμε ιστορικοποιώντας την. Οι ιστορίες βέβαια που διηγούμαστε δεν είναι το παρελθόν. Ούτε όμως είναι αφηγήσεις χωρίς παρελθόν. Γιατί όσο κι αν προσπαθούμε, με κόπο και τεχνάσματα, να οικειοποιηθούμε το παρελθόν, να κυριαρχήσουμε τόσο πολύ πάνω του ώστε οι αφηγήσεις μας να το υποκαταστήσουν πλήρως, κάτι από αυτό θα μας ξεφεύγει. Θα

επιστρέφει όπως στις κηδείες, με πολλούς τρόπους, συνήθως απρόβλεπτους και αμήχανους, ενίοτε ενοχικούς ή ακόμη και απειλητικούς.

Είναι αλήθεια ότι η κηδεία και η ταφή, είναι τελετουργίες που αποτελούν μια εστία σύγκλισης πολλών τρόπων αντίληψης του παρελθόντος και του χρόνου. Το *πενθείν* είναι μια από τις ισχυρότερες μεταφορές όχι μόνο για την ψυχαναλυτική κουλτούρα, αλλά και για την ιστοριογραφία, η οποία λειτουργεί ως η διαβατήρια τελετή μετάβασης προσώπων, γεγονότων και αντικειμένων από τη μια διανοητική τάξη στην άλλη. Μιλώντας όμως για «διανοητική τάξη», να μην παραβλέπουμε καθόλου το ρόλο των συναισθημάτων. Όπως είδαμε, είναι οι προπομποί στη διαδικασία της ανάκλησης και της αναγνώρισης του παρελθόντος, και είναι περίεργο, από τη μια να χρησιμοποιούμε για την ιστοριογραφία τη μεταφορά του *πενθείν*, και από την άλλη να την απονεκρώνουμε συναισθηματικά. Εκείνο όμως στο οποίο θέλω να καταλήξω είναι ότι οι κηδείες είναι ομότροπες με τις ιστορίες που αφηγούμαστε: τελετουργίες απομάκρυνσης των νεκρών από την πόλη. Τους συνοδεύουμε στην *τελευταία* τους κατοικία γιατί δεν θέλουμε να ξαναγυρνούν ως φαντάσματα, ανεξέλεγκτα. Και η τελετουργία της ιστορικοποίησης, η οποία αποτελεί προϋπόθεση και εμπεριέχεται στην ιστορική γραφή, αυτό κάνει, ή μάλλον αυτό προσπαθεί να κάνει: τακτοποιεί, αρχειοθετεί, απομακρύνει από το παρόν και κλειδώνει στο παρελθόν τις δια βίου, συλλογικές εκκρεμότητες. *Επιβάλλει* δηλαδή αφήγημα στο παρελθόν. Η κηδείες αποτελούν σαφώς την επιβολή αφηγημάτων στο παρελθόν. Είναι το αφήγημα της εκκλησίας, που εκφράζεται με τη νεκρώσιμη ακολουθία, το αφήγημα των επικήδειων και το αφήγημα της τελετουργίας που συνδυάζει την θρησκευτική με την πολιτική, ή με αυτή που επιβάλλει η οικογένεια ή η κοινότητα. Στην περίπτωση μάλιστα των πολιτικών τελετουργιών, το αφήγημα έχει να κάνει με τα πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής. Γιατί οι λόγοι που ιστορικοποιούν το παρελθόν δεν έχουν να κάνουν μόνο με το παρελθόν, αλλά και με εκείνο που μένει για το μέλλον. Ποιοι συνωστίζονται κοντά στο φέρετρο, ποιοι διεκδικούν να ομιλήσουν για τον νεκρό, το τι λένε είναι συμβολικές μάχες που αφορούν την ιδιοποίηση της κληρονομιάς. Το αφήγημα κοιτάζει στο μέλλον.

Από την άλλη μεριά όμως η κηδεία ως συγκέντρωση κόσμου με άξονα το χρονικό βάθος και το πολυσχιδές ενός βίου, δημιουργεί μια αίσθηση παρελθόντος το οποίο δεν μπαίνει εύκολα σε τάξη από τις τελετουργίες και τα επιβαλλόμενα αφηγήματα. Αυτή την εμπειρία του παρελθόντος πριν τη λεκτικοποίησή της, και ταυτόχρονα πριν από την επιβολή του αφηγήματος, προσπάθησε να περιγράψει το κείμενο αυτό. Το *κάτι* που ενδεχομένως λανθάνει διαφεύγοντας ακόμη.